

Rudarski grad Raša: od eksploatacije ugljena do eksploatacije kulture i turizma

Golja, Nicole

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:008414>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Nicole Golja

Rudarski grad Raša : Od eksploatacije ugljena do eksploatacije kulture i turizma

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij kulturologije

Mentor: izv. prof. dr. sc. Sanja Puljar D'Alessio

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kulturalne studije

Nicole Golja

Matični broj: 0009081359

Rudarski grad Raša : Od eksploatacije ugljena do eksploatacije kulture i turizma

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij kulturologije

Mentor: izv. prof. dr. sc. Sanja Puljar D'Alessio

Rijeka, 2023.

SADRŽAJ:

1.UVOD	1
2. OD POČETAKA EKSPLOATACIJE RAŠKOG UGLJENA NA PODRUČJU RAŠE DO ZATVARANJA RUDNIKA	3
2.1. RAZDOBLJE MLETAČKE UPRAVE	3
2.2. OD VRHUNCA EKSPLOATACIJE UGLJENA DO KONAČNOG ZATVARANJA RUDNIKA	4
3. RUDARSKI GRAD RAŠA KAO REMEK-DJELO GRADITELJSTVA MODERNE	7
4.RUDARSKA I INDUSTRIJSKA BAŠTINA RAŠE KAO POKRETAČ KULTURE I TURIZMA .	10
4.1. INDUSTRIJSKI TURIZAM	10
4.2. MANIFESTACIJA POVIJESTI KROZ KULTURU	11
4.3. UDRUGA ISTARSKI UGLJENOKOPI RAŠA KAO GLAVNI POKRETAČ IMPLEMENTACIJE RUDARSKOJ BAŠTINI U KULTURNI I TURISTIČKI SADRŽAJ RAŠE	13
4.3. STRATEGIJE RAZVOJA TURIZMA OPĆINE RAŠA ZA RAZDOBLJE 2013. DO 2020.	14
4.4. ULOGA EU PROJEKTU MINHER U PRIMJENAMA DOBRIH PRAKSI NA STVARANJU KULTURNIH I TURISTIČKIH SADRŽAJA RAŠE	17
4.5. PJEŠAČKO BICIKLISTIČKE STAZE NA PODRUČJU RAŠE INSPIRIRANE RUDARSKOM BAŠTINOM	18
4.7. PRENAMJENA RUDNIKA-PRVE TURISTIČKE TURE POD ZEMLJOM	20
5.ZAKLJUČAK	22
6.LITERATURA:	24
6.1.INTERNETSKI IZVORI	25
6.2. POPIS PRILOGA	Error! Bookmark not defined.

SAŽETAK

Ovaj završni rad istražuje evoluciju rudarskog grada Raše, koji je svoju povijest započeo kao središte eksploatacije ugljena, a danas se transformira u destinaciju koja eksploatira svoju kulturu i turistički potencijal. Kroz analizu povijesnog konteksta, kulturne transformacije i razvoj turizma, rad razmatra kako je Raša prošla kroz značajne promjene te kako su se faktori ekonomske, socijalne i kulturne prirode međusobno isprepletali da bi oblikovali današnji identitet grada. Antropološki pristup omogućuje duboko razumijevanje povijesti i identiteta ovog grada, istražujući kako su se kulturni aspekti formirali kroz vjekove eksploatacije ugljena. Kultura Raše isprepletena je s rudarskom prošlošću, odgovarajućim običajima, vrijednostima i identitetom koji su se razvijali tijekom godina. Kulturne prakse, usko vezane uz rudarstvo, postale su temeljne za lokalni identitet a turizam igra ključnu ulogu u očuvanju i prezentaciji ovog kulturnog naslijeđa.

Ključne riječi: eksploatacija, kultura, Raša, rudarstvo, turizam

1. UVOD

Izborom teme pod nazivom *"Rudarski grad Raša – od eksploatacije ugljena do eksploatacije kulture i turizma"*, svojim sam istraživačkim radom željela obraditi sve one povijesne trenutke ključne za razvoj eksploatacije ugljena, koji su posljedično utjecali na razvoj arhitekture, urbanizma, ali i društva u cjelini generirajući potpuno novi kontekst iz perspektive današnjeg vremena koji se sadržajno očituje u osmišljavanju i provedbi kulturno turističkih sadržaja. Višestoljetna tradicija eksploatacije ugljena, ostavila je snažan utjecaj i na razvoj ostalih gospodarskih grana te na kolektivnu svijest društva o važnosti identifikacije s rudarskom i industrijskom baštinom, cjelokupnim prostorom koji je oblikovan, trajno obilježen navedenim eksploatacijskim aktivnostima, kao glavni preduvjet za kvalitetno uključivanje u novi kulturno turistički kontekst. U uvodnom djelu važno je naglasiti kako je rad fokusiran na tri veće cjeline, odnosno na razdoblje koje obuhvaća aktivna geološka istraživanja kao preduvjet za buduću eksploatacijsku aktivnost u okvirima industrijske revolucije, razdoblje vrhunca i ekspanzije u korištenju ugljena kao energenta što je posljedično utjecalo na izgradnju novog za ono vrijeme iznimno modernog i funkcionalnog rudarskog grada Raše, klasificiranog u gotovo svakoj literaturi u kao biser modernističke i avangardne arhitekture na tlu Europe te na posljednje razdoblje koje se odnosi na današnjicu koja gradi sigurne temelje u stvaranju konkurentnog kulturno turističkog proizvoda, kojem je glavni cilj osigurati u budućnosti još snažnije egzistencijalno gospodarstvo, temeljeno na sveobuhvatnom uključivanju materijalnih i nematerijalnih vrijednosti proizašlih iz višestoljetne rudarske tradicije u jedinstven kulturno turistički proizvod. Koristeći se dostupnim literaturama, arhivskim gradivom i ostalim izvorima za potrebe stvaranja ovog završnog rada, nikako se ne može zanemariti činjenica kako se na tlu današnje Republike Hrvatske gotovo niti jedan poslovni subjekt ne može pohvaliti gotovo četiri stoljetnom kontinuiranom proizvodnjom i razvojem, čija je važnost od samih početaka bila od državnog značaja. Isto tako nemoguće je zanemariti različite državno pravne strukture koje izravnim utjecajem stvaraju tokove razvoja višestoljetne eksploatacije s naglaskom na one uprave temeljene totalitarnim načinom vladanja. Navedene opisane činjenice koje govore o korelaciji višestoljetne eksploatacije i različitih vlasti u ovom će radu biti u drugom planu i tek podloga za jasnije razumijevanje procesa u stvaranja kulturno turističkog proizvoda temeljenog na rudarsko – industrijskoj baštini. Ovaj rad uključuje različite istraživačke metode a jedna od ključnih je intervju

relevantnog subjekta radi prikupljanja informacija iz prve ruke. Također, prikupljanje podataka iz turističkih zajednica koje omogućava pristup aktualnim informacijama o turističkim trendovima i preferencijama. Analiza stručne literature i arhive pruža dublje razumijevanje povijesti i razvoja Raše, te omogućava usporedbu sa sadašnjim stanjem.

2. OD POČETAKA EKSPLOATACIJE RAŠKOG UGLJENA NA PODRUČJU RAŠE DO ZATVARANJA RUDNIKA

Kako bi dobili jasniju sliku i uvid u značaj ove gospodarske grane na razvoj i urbanizaciju grada Raše i njegove okolice bitno je konstatirati povijesne činjenice . Početke rudarenja u današnjoj Općini Raša, u mjestu Krapan vežemo uz mletačku vlast 1420. godine¹. Počeci rudarenja na tom području datiraju iz geološke povijesti zbog erozije koja je izazvala pojavu rusog ugljena - površinskog sloja ugljena koji je bio izuzetno drobljiv, mekan i glinastog oblika. Taj ugljen korišten je za impregnaciju donjeg dijela čamaca i proizvodnju baklji. No, ovaj sloj izgledao je više kao smola nego kao kruta ruda nafte. U sljedećim godinama bilo je više, uglavnom neuspješnih, pokušaja pronalazjenja čvrstog i stabilnog ugljena koji bi se mogao koristiti kao energetski izvor. Nakon industrijske revolucije, ugljen je postupno doživljavao napredak kroz desetljeća, a to razdoblje obilježeno je dodjeljivanjem ozbiljnijih koncesija za eksploataciju raškog podzemlja. Sredina 18. stoljeća smatra se prekretnicom u razvoju ugljenokopa jer su se tada intenzivirali podzemni rudarski radovi, što je rezultiralo pronalaskom kamene vrste ugljena. To otkriće učinilo je rudarstvo neophodnom gospodarskom djelatnošću na tom području. Iz navedenih podataka može se zaključiti da su dva glavna razloga kočila raniji i brži razvoj rudarske djelatnosti. Prvo, nedostajalo je pravo tržište za novopronađeni ugljen. A drugo je to što je razvoj rudarske djelatnosti usporavala nedovoljna tehnička spremnost . 1785 godine započinje kontinuirana proizvodnja ugljena a u narednim će desetljećima ista samo rasti.

2.1. RAZDOBLJE MLETAČKE UPRAVE

Postanak ugljena u raškom ugljenokopnom bazenu, vezan je uz nekoliko teorija. Prema najuvrježenijoj teoriji, koju navode mnogi autori, postanak ugljena vezuje se uz zbivanja prije otprilike stotinu milijuna godina i postojanje lagune unutar koje je bujao životinjski i biljni svijet. Glavna ležišta ugljena nastala su nakon burnih tektonskih promjena prije otprilike 55 milijuna godina, kada se oblikuje područje zemljine kore koje danas poznajemo u obliku masiva Alpa, Krasa i Istre. Smatra se kako su počeci iskorištavanja ugljena s raškog područja

¹ Vorano, Tullio : *Istarski ugljenokopi-četiri stoljeća rudarenja u Istri (1997.)*

povezani s razdobljem srednjega vijeka u obliku iskorištavanja površinskih slojeva ugljena, koji za ono vrijeme nema svoju primarnu funkciju energenta, već se zbog svog smolastog oblika koristio kao impregnacija donjih dijelova drvenih čamaca². Historiografski podaci službeni početak bavljenja rudarstvom na raškom području vezuju uz godinu 1626. i gospodina Filippa Veranzia koji na vlastiti zahtjev upućen mletačkim vlastima, dobiva prvu službenu koncesiju u novoosnovanim rudnicima minerala i smole koji nastaju na području Krapna u neposrednoj blizini današnje Raše, sve u krugu od 4 milje³. Unatoč činjenici kako se ne može sa sigurnošću potvrditi čemu je služio ugljen u razdoblju mletačke uprave, prije industrijske revolucije i korištenja ugljena kao glavnog energenta, sve upućuje na to kako je i dalje korišten isključivo kao u prethodnom povijesnom razdoblju oblikovan u premaz za drvene čamce.

2.2. OD VRHUNCA EKSPLOATACIJE UGLJENA DO KONAČNOG ZATVARANJA RUDNIKA

U razdoblju između 1936. i 1940. godine, povijest rudarstva na ovom području pamti kao najplodnije razdoblje u proizvodnji i prodaji ugljena⁴. To je ponajviše rezultat otvaranja nove jame u Podlabinu, koja je tada teritoTijekom Drugog svjetskog rata, najviša razina proizvodnje ugljena zabilježena je u rudniku u Raši, dok je rudnik u Podlabinu proizvodio znatno manju količinu. U istom vremenskom razdoblju, prepoznata je potreba za dodatnim smještajnim kapacitetima za rudare. Stoga je 1936. godine započeta izgradnja novog rudarskog naselja po imenu Raša, koje je već godinu dana kasnije službeno proglašeno općinom prema Kraljevom dekretu. Također, 1938. godine započeta je izgradnja rudarskog naselja Podlabin, koje je postalo sastavnim dijelom Općine Raša⁵. Tijekom istog razdoblja, ulagalo se i u proširenje i modernizaciju luke Bršica, te u poboljšanje separacije ugljena u Štalijama. Nadalje, dolazi i do privatnog ulaganja u izgradnju radničkog naselja Koromačno,

² Vorano, Tullio : Istarski ugljenokopi-četiri stoljeća rudarenja u Istri (1997.)

³ Vorano, Tullio : Istarski ugljenokopi-četiri stoljeća rudarenja u Istri (1997.)

⁴ Vorano, Tullio : Istarski ugljenokopi-četiri stoljeća rudarenja u Istri (1997.)

⁵ Vorano, Tullio : Istarski ugljenokopi-četiri stoljeća rudarenja u Istri (1997.)

koje je bilo namijenjeno radnicima u lokalnoj tvornici cementa koja je teritorijalno pripadala Općini Raša, što je značajno pridonijelo rastućoj proizvodnji i trgovini ugljenom.

Sukobi s rastućom ekonomskom krizom, inflacijom i problemima nedostatka radne snage u samom rudarskom bazenu u razdoblju Drugog svjetskog rata, gotovo su doveli rudnik do ruba propasti. Nakon oslobođenja Istre 1943. godine i njezinog pripajanja Jugoslaviji 1945. godine, došlo je do temeljite reorganizacije u novonastalim Istarskim ugljenokopima Raša. Ova tvrtka, nakon Drugog svjetskog rata, obuhvatila je niz rudnika na području Labinštine, uključujući rudnike Raša, Labin, Ripenda, Potpićan i Tupljak, stvarajući tako zajedničku strukturu unutar raškog ugljenog bazena.

Razdoblje koje je uslijedilo bilo je obilježeno primjetnim nedostatkom radne snage, kako stručne, tako i radne snage uključene u osnovnu proizvodnju. Veliki odljev stanovništva u tim godinama također je znatno smanjio broj rudara. U tom vremenu, država je nastojala riješiti ovaj problem privlačenjem stanovništva iz ruralnih i manje razvijenih područja bivše Jugoslavije, pružajući im istovremeno dodatnu obuku i kvalifikacije kako bi se pridružili radnoj snazi. Rezultat tog pristupa bio je povećanje broja radnika, što je vodilo širenju proizvodnje sredinom prošlog stoljeća. Unatoč svim sigurnosnim mjerama, rudnici su se suočavali s prijetnjom gorskih udara zbog nepravilnog iskopavanja tijekom i prije Drugog svjetskog rata, kao i složenih geološko-tektonskih uvjeta u radnom okolišu. Pedesetih i šezdesetih godina prošlog stoljeća obilježili su brojni rudarski incidenti, što je rezultiralo ozljedama rudara i čak gubicima života. Rudarska industrija prošla je ozbiljnu krizu šezdesetih godina, što je potaknulo preusmjeravanje prema drugim gospodarskim sektorima, posebno metaloprerađivačkoj industriji. Unatoč svim izazovima, sredinom šezdesetih godina počeli su se pojavljivati problemi u prodaji ugljena, što je dovelo do smanjenja proizvodnje i ekonomske neizvjesnosti u rudnicima. Tijekom tog razdoblja, niska cijena nafte na tržištu usmjerila je interes prema naftnom sektoru, dok je korištenje ugljena izgubilo konkurentnost zbog visokih cijena i ekoloških problema. S obzirom na tešku situaciju i nakupljanje neprodanih zaliha ugljena, uprava rudnika i Elektroprivreda su 1971. godine otvorile novu termoelektranu u Plominu⁶. Ovim potezom željeli su zadržati radnu snagu i očuvati proizvodnju, pridonoseći tako energetske neovisnosti tadašnje države. Tijekom sedamdesetih godina prošlog stoljeća počela su se razmatrati opcije postupnog zatvaranja rudnika u raškom

⁶ Vorano, Tullio : Istarski ugljenokopi-četiri stoljeća rudarenja u Istri (1997.)

ugljenom bazenu. Rudnik Raša bio je među prvim rudnicima koji je prekinuo eksploataciju već 1966. godine. Ovaj potez potaknuo je otvaranje novih tvornica, što je transformiralo gospodarstvo Raše u izrazito industrijsko, s velikim potencijalom u metaloprerađivačkoj industriji, tekstilnoj industriji i proizvodnji plastičnih čamaca, među ostalim sektorima. Rudarstvo je postupno gubilo na važnosti u gotovo cijeloj regiji Labinštine, dok su industrija i turizam počeli širiti svoje aktivnosti u Raši. U ostalim rudnicima raškog ugljenog bazena, zabilježeni su sve veći gubici. Godine 1987., nezadovoljni radnici pokrenuli su štrajk koji je trajao 33 dana, a završio je zatvaranjem nerentabilnih rudnika u Labinu i Ripendu. To je dovelo do potpunog gašenja poduzeća Istarski ugljenokopi Raša, a nakon toga je osnovano novo poduzeće pod imenom Istarski ugljenokopi Tupljak, koje je imalo samo jednu preostalu jamu u Tupljaku. Međutim, te zalihe ugljena nisu bile dovoljne za opskrbu plominskih elektrana, koje su bile jedini kupci ugljena. Elektroprivreda je predložila zatvaranje rudnika, tvrdeći da je proizvodnja skupa i da je ugljen ekološki neprihvatljiv. Umjesto planiranog zatvaranja 1993. godine, odlučeno je nastaviti s eksploatacijom preostalih zaliha ugljena bez dodatnih ulaganja u novu proizvodnju i infrastrukturu. Godine 1999. zatvoren je Tupljak kao posljednja jama raškog ugljenog bazena, označivši kraj gotovo šest stoljeća dugog rudarskog naslijeđa na tom području⁷.

⁷ Fonović, Marino : *Zadnja smjena-svjedočanstvo o posljednjem hrvatskom rudniku (2000.)*

3. RUDARSKI GRAD RAŠA KAO REMEK-DJELO GRADITELJSTVA MODERNE

U vrijeme vladavine fašista, kako bi zadovoljili svoju autarkičnu privredu⁸ država se posvećuje povećanju proizvodnje ugljena. 1936. godine proizvodnja je iznosila 735.610 tona a planovi su bili čak milijun tona što bi značilo zapošljavanje 10000 radnika uz tendenciju konstantnog rasta⁹. Zbog navedenih razloga, ugljenokopno društvo Raša, poznato i kao Arsa Società Anonima Carbonifera, te njihov pravi sljednik A.Ca.I., odnosno Azienda Carboni Italiani pod vodstvom Guida Segrea, odlučili su naručiti izgradnju novog naselja koje će se arhitektonsko-urbanistički razviti u grad.

1928. godine pokrenut je program izgradnje novih gradskih i ruralnih naselja poznat kao *città di fondazione*, kojime su fašisti i Mussolini nastojali prikazati moć novog režima. Međutim, ta naselja nisu nastala kao proizvod fašističke ideologije već prvenstveno kao rezultat potrebe talijanskog gospodarstva. U sklopu programa planirana je izgradnja čak dvanaest potpuno novih gradova (Aprilia, Littoria, Pontinia, Sabaudia...), među kojima je njih nekoliko bilo planirano posebno za potrebe rudarenja, a Raša je među njima bila prva¹⁰. Osim Raše (Arsia, kako je glasilo originalno ime), u svrhu rudarenja podignuti su i Carbonia na Sardiniji (1937.) i Podlabin (Pozzo Littorio, 1940.-42.) u Istri¹¹. S gledišta urbanističkog i arhitektonskog planiranja, sva naselja su koncipirana prema tadašnjim najvišim standardima racionalističkog dizajna. Ovi gradovi bili su dio šireg programa urbanog planiranja i izgradnje koji je imao cilj transformirati ruralne regije i stvoriti moderna urbana središta koja će istaknuti snagu fašističke vlasti. Što se tiče Raše, ona je posebna jer je predstavljala jedan od najznačajnijih primjera "Città di Fondazione" gradova. Osnovana je 1936. godine i smatra se klasičnim primjerom planiranog grada u okviru tog programa. Raša je izgrađena na obali Jadranskog mora i trebala je služiti kao

⁸ grč. autarkija označava termin koji govori o zadovoljstvu samim sobom, dok u ekonomskom smislu označava težnju za pomirivanjem svih potreba u materijalnom smislu kroz vlastitu proizvodnju

⁹ Racovaz Rinaldo : Arsia, un'opera d'arte d'edilizia moderna/ Raša, remek-djelo graditeljstva moderne,2017.

¹⁰ Racovaz Rinaldo : Arsia, un'opera d'arte d'edilizia moderna/ Raša, remek-djelo graditeljstva moderne,2017.

¹¹ <https://www.matica.hr/vijenac/226/grad-za-547-dana-13592/>

model za moderni industrijski grad. Iako je taj grad bio dio propagandnog napora fašističke vlasti, on nije ostvario značajan uspjeh i nije postao veliko industrijsko središte kako je planirano. Osim toga Raša ostaje nepromijenjena sve do danas te samim time predstavlja izvornu sliku "Città di Fondazione" gradova. Njezinu posebnost spomenuo je i Bajramović prilikom provođenja intervjua: *“Za vrijeme jugoslavenske ere, Raša je bila identificirana kao grad izgrađen tijekom Mussolinijeva fašističkog režima. Stoga u nju nikada nisu usmjerene investicije niti su se gradila nova naselja. Zbog toga je zadržala svoju autentičnost kao izuzetan primjer kompletno projektiranog urbanog prostora, izniklog iz jednog konteksta. Nalazeći se na području nekadašnje močvare, ovakvo očuvanje omogućilo je Raši da konačno stekne status zaštićenog kulturnog dobra za cijelo naselje.*¹²”

Raša, kao prvo talijansko rudarsko naselje nastaje u razdoblju od 1936. do 1940. iako je veći dio grada podignut za nešto više od godinu dana. Nastaje na osnovu projekta Studija STUARD iz Trsta koji su činili arhitekt Pulitzer koji je ujedno i njegov utemeljitelj, te slovenski arhitekti Zorko Lah, Franjo Kosovel i Henrik Ukmar¹³. Grad je izgrađen u dolini potoka Krapna pred samim ulazom rudnika Karlota. Uređenjem potoka Krapna i isušivanjem istoimenog jezera omogućuje se podizanje rudarskog grada na ovom području. Novonastali grad raspolagao je svim osnovnim ustanovama i službama kao što su: općina, škola, ambulanta, pošta te crkva (posvećena sv. Barbari, zaštitnici rudara). Neizostavna značajka Raše jest ta da je ostala ista kao što je bila prije osamdeset i četiri godine. Ovome nam svjedoči i članak prof. Marca Pozzeta pod nazivom *“Raša: Pulitzer ju je izradio, a vrijeme je čuva”* gdje autor govori upravo o tome kako je Raša *“biser onovremenog urbanizma”*¹⁴. Infrastrukturu grada sačinjavali su vodovodna i kanalizacijska mreža, gradska rasvjeta i prometnice s asfaltnim tepihom, topla voda u svim javnim objektima. Raša je bila izgrađena pod nadzorom tršćanskog *Istituto autonomo per le case popolari dell’Istria orientale*, s planom da se osposobi za tri tisuće stanovnika, uz očekivanje da će broj stanovnika rasti tijekom daljnjih faza izgradnje¹⁵.

¹² Iz intervjua provedenog za izradu ovog rada

¹³ Racovaz Rinaldo: *Arsia, un’opera d’arte d’edilizia moderna/ Raša, remek-djelo graditeljstva moderne*, 2017.

¹⁴ Racovaz Rinaldo: *Arsia, un’opera d’arte d’edilizia moderna/ Raša, remek-djelo graditeljstva moderne*, 2017.

¹⁵ Racovaz Rinaldo: *Arsia, un’opera d’arte d’edilizia moderna/ Raša, remek-djelo graditeljstva moderne*, 2017.

Osim toga, Raša predstavlja izvanredan primjer potpunog prilagođavanja urbanističke konfiguracije okoliša u kojem je nastala, u skladu s lokalnim graditeljskim tradicijama.

Raša, izgrađena kao novo rudarsko naselje, ističe se svojom iznimnom funkcionalnošću u pogledu stanovanja rudara, čineći je istovremeno izuzetnim arhitektonskim dostignućem. Gradski kompleks Raše predstavlja vrijedno suvremeno arhitektonsko ostvarenje. Unatoč tome što je arhitektura bila pod utjecajem politike, arhitekt Gustavo Pulitzer Finali je svojim djelima uspio izbjeći graditeljske stereotipije tadašnjeg totalitarnog sustava. Danas, Raša nije samo svjedočanstvo i spomenik prošlih političkih vremena, već i arhitektonski izraz cjelokupnog povijesnog razdoblja koje je na izmaku. Ona odražava industrijsku i rudarsku tradiciju kao dva iznimno važna faktora koji su oblikovali okolinu s obzirom na sve društvene, političke i gospodarske aspekte.

Najveće iznenađenje predstavlja činjenica kako ništa nije pridodano Pulitzerovu djelu što Rašu čini jedinim neizmijenjenim gradom, u rasporedu i načinu gradnje koji je kao takav sačuvan i do današnjeg dana. Pulitzer je naselje hijerarhijski podijelio, na radnički i službenički dio te na središnji trg koji je u službi povezivanja, ali i razdvajanja ova dva entiteta¹⁶. Upravo radi svih navedenih karakteristika Raša je kao takva upisana u registar kulturnih dobara Republike hrvatske kao preventivno zaštićeno dobro od lokalnog značaja pod nazivom “*Kulturno-povijesna cjelina Raša.*”¹⁷

¹⁶ <https://arsiana.hr/povijest-rase/>

¹⁷ <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/P-6363>

1. "Raša"-fotografija prikazuje panoramu Raše

4. RUDARSKA I INDUSTRIJSKA BAŠTINA RAŠE KAO POKRETAČ KULTURE I TURIZMA

4.1. INDUSTRIJSKI TURIZAM

Otkriće kulturnih vrijednosti dovelo je do razvoja turizma kao novog potencijala za Rašu. Grad je postao atraktivna destinacija za putnike koji su zainteresirani za bogatu kulturnu baštinu i autentično iskustvo.

Rudarska i industrijska baština Raše imala je, usudujem se reći, najveći utjecaj na kulturu i turizam grada Raše ali i šire okolice i grada Labina. Budući da je rudarstvo bilo razlog same izgradnje grada, ne začuđuje činjenica kako je upravo rudarska baština i dan danas glavni motiv kojim se stanovništvo koristi pri stvaranju kulturnog i turističkog sadržaja. Tako možemo reći kako se Raša fokusirala na industrijski turizam koji omogućava posjetiteljima istraživanje starih rudarskih jama, upoznavanje s poviješću mineralne eksploatacije te stjecanje znanja o tehnikama i tehnologijama koje su oblikovale tu granu industrije. Na taj način, ovakav oblik turizma spaja prošlost i sadašnjost grada te obogaćuje kulturno i edukativno iskustvo posjetitelja. Industrijski turizam predstavlja

oblik turizma koji se fokusira na posjete i iskustva vezana uz industrijske lokacije, procese i baštinu. Ovaj oblik turizma omogućava posjetiteljima da istraže nekadašnje ili trenutačne industrijske objekte kao što su rudnici, tvornice, postrojenja i drugi proizvodni centri. Cilj industrijskog turizma je pružiti uvid u povijest, tehnologiju i kulturnu baštinu industrijskih sektora, dok istovremeno promovira održivost kroz revitalizaciju napuštenih industrijskih područja i doprinos lokalnoj ekonomiji¹⁸. Potreba za neobičnim destinacijama i rastući interes za aktivni turizam doprinijeli su rastu popularnosti industrijskog turizma. Boros, Martyn i Pal (2013.) u svojem članku navode kako napuštene tvornice ,rudnici i ostali industrijski objekti mogu biti revitalizirani i prenamijenjeni u nove produkte kulturnog i industrijskog turizma te bi ove transformacije omogućile ponovo korištenje industrijskih objekata na kreativan i održiv način. Idealan primjer navedenog jest revitalizacija rudnika u Raši odnosno vođene ture kroz nekadašnji rudnik gdje je glavni fokus prikazivanje posjetiteljima industrijsku prošlost i ostavštinu što je detaljnije opisano u posljednjem poglavlju ovog rada.

4.2. MANIFESTACIJA POVIJESTI KROZ KULTURU

Zatvaranjem jame Tupljak¹⁹ (1999.), posljednje jame raškog ugljenog bazena, okončana je šest stoljetna tradicija rudarenja na području Općine Raša ali čitave njezine okolice. Nakon završetka dugotrajne rudarske djelatnosti , te napuštanja pomoćnih vanjskih rudarskih i industrijskih objekata, osnovana je umjetnička udruga Labin Art Express s dvostrukim ciljem. Prvi cilj udruge je valorizacija industrijske tradicije kroz umjetničko djelovanje, dok je drugi cilj prenamjena napuštenih industrijskih objekata u kulturno-turističke svrhe. Sa svojim radom udruga započinje 1991. kada nekolicina mladih vizionara putem javnog djelovanja pokušavala senzibilizirati javnost i lokalne vlasti o vrijednosti i mogućnostima industrijske baštine. Od svojih početaka pa do danas umjetnička organizacija L.A.E. organizirala je i producirala na stotine izložbi, koncerata, predstava, društvenih i političkih akcija, video radova, nekoliko međunarodnih kazališno-plesnih i likovnih radionica i laboratorija, dva TRANSART festivala prepoznatljivih u

¹⁸Layos Boros, Zita Martyn, Viktor Pal: Industrial tourism-trends and opportunities (2013.)

¹⁹ Posljednji dani jame Tupljak detaljno su opisani u knjizi M. Fonovića pod nazivom Zadnja smjena. Autor detaljno opisuje razloge zatvaranja, stečajni postupak firme, posljednji dan u jami kao i detaljne statističke podatke o broju radnika tijekom godina, nesreća i iskopanim tonama ugljena

kulturnim krugovima diljem Europe, ali i šire. Organizacija L.A.E. ima bogatu povijest sudjelovanja na najznačajnijim međunarodnim kulturnim manifestacijama poput EXPO '98, Kulturne prijestolnice Europe u godinama 1994, 1996 i 2000. Također, izlagali su i nastupali u najuglednijim europskim muzejima, galerijama i institucijama. L.A.E. grupa je jedinstvena po tome što je otvorena za sve umjetnike, bez obzira na njihov profesionalni status, pa tako pridružuje i one koji umjetnost smatraju hobbijem. Svi oni dijele zajednička stajališta o važnosti valorizacije industrijske baštine²⁰.

U suradnji s Europskom komisijom i pod pokroviteljstvom Vijeća Europe, 1998. godine otvara se Kulturni centar Lamparna kao integralni dio nekadašnjeg rudarskog kompleksa poznatog kao Pjagal. Na taj način je formalno osnažena njegova uloga. Otvorenjem ovog centra započet je prvi korak prema ostvarivanju ambicioznog projekta nazvanog Podzemni grad XXI, koji uključuje izgradnju inovativnog podzemnog grada unutar napuštenih tunela i hala labinskog i raškog rudnika ugljena. Ovaj projekt ima za svrhu stvoriti cjelovito urbano naselje unutar rudničkog okruženja te se inspirira konceptom Labinske republike iz 1921²¹. godine. Isto tako, Podzemni grad potiče model samoupravnog upravljanja, izvodeći ideje iz prošlosti u suvremeno okruženje. Iako projekt Podzemni grad XXI, nikada nije u potpunosti proveden, što zbog sukoba interesa LAE i gradske vlasti što zbog manjka financijskih sredstava²², smatram kako ga je bitno spomenuti. Možemo reći kako je on svojevrsna uvertira u ono čime ćemo se baviti u posljednjem poglavlju a to su podzemne ture raškim rudnicima. Za sada je raški rudnik prenamijenjen u turističke svrhe odnosno podrazumijeva šetnje rudnikom no to ne isključuje činjenicu kako postoji mogućnost da se u budućnosti realizira takva ideja. Smatram kako bi jedinstveni projekti kao što je ovaj ponudio futurističko iskustvo jedinstveno u svijetu te bi Raši pružilo ekspanziju turizma.

²⁰ <http://lae.hr/Projects/Constitution>

²¹ <https://www.vecernji.hr/vijesti/u-labinu-bivsi-rudnik-postaje-podzemni-grad-vrijedan-165-milijuna-kn-914969>

²² <https://www.novolist.hr/ostalo/kultura/podzemni-grad-ili-projekt-kova-bitka-za-labinski-rudnik-krenula-u-potpuno-drugom-smjeru/>

4.3. UDRUGA ISTARSKI UGLJENOKOPI RAŠA KAO GLAVNI POKRETAČ IMPLEMENTACIJE RUDARSKE BAŠTINE U KULTURNI I TURISTIČKI SADRŽAJ RAŠE

Na razvoj kulture i turizma u Raši, ali i široj okolini, te očuvanju i implementaciji rudarske baštine velik je utjecaj imala udruga "IUR". Udruga Istarski ugljenokopi Raša²³ centar je za istraživanje, edukaciju, promicanje i zaštitu industrijske, arhitektonske, urbanističke i umjetničke vrijednosti Republike Hrvatske čiji je predsjednik Mladen Bajramović sugovornik u intervjuu ključnom za ovaj istraživački rad. Ovaj je intervju proveden osobno u uredu predsjednika udruge koji se nalazi upravo u Raši. Konverzaciju započinjem pitanjem: *"Koje su glavne aktivnosti i ciljevi udruge vezani uz implementaciju rudarske baštine u kulturni i turistički sektor Raše?"* na što Bajramović odgovara: *"Glavne aktivnosti i ciljevi udruge su prvenstveno zaštita industrijske, arhitektonske, urbanističke i umjetničke vrijednosti Republike Hrvatske u ovom slučaju konkretno Raše i njezine rudarske povijesti i ostavštine. Također udruga aktivno djeluje u aspektu kulturne valorizacije spomenika, rudarskih zgrada kao i arhivske građe i dokumentacije vezane uz ovu nekadašnju glavnu gospodarsku granu Raše i njezine šire okolice. Što se ciljeva tiče, naš je glavni cilj, osim naravno očuvanja baštine, educirati ljude i stvoriti kolektivnu svijest vezanu uz našu tradiciju i povijest kako bi se ona nadalje, mogla koristiti u aspektu kulture i turizma"*

Drugo je pitanje vezano direktno uz provedene projekte a glasi: *"Koje su specifične akcije i projekti koje je udruga dosad provela kako bi očuvala i promovirala rudarsku baštinu Raše?"*. Bajramović ovdje spominje projekt MINHER (Mining Heritage - European Mining Cultural Route) kojega ću detaljnije analizirati u jednom od nadolazećih poglavlja, zatim Turistička magistrala *"Radi se projektu čija je namjera bila oživjeti rudarsku arhitekturu na način da se ista označavala QR kodovima a potom se skeniranjem tih kodova može vidjeti za što su određene zgrade služile u vidu rudarstva te kako se odvijala njihova prenamjena kroz povijest. Glavni cilj te magistrale je obogaćivanje turističke ponude grada Raše. Namijenjen je tako da svaki posjetitelj Raše, bez obzira na namjeru posjeta, može samostalno otkriti bogatu*

²³ Udruga je ime dobila po rudarskom poduzeću koje je nakon drugog svjetskog rata obuhvaćalo niz rudnika (Labin, Ripenda, Vinež, Koromačno, Raša, Tupljak) u zajedničku proizvodno-tehnološku cjelinu.

arhitektonsku, urbanističku i industrijsku baštinu koja pripada vrhunskoj europskoj modernoj arhitekturi. Posjetiteljima će biti omogućeno da dobiju sve potrebne informacije o različitim dijelovima rudarskog grada i pojedinim značajnim građevinama bez potrebe za turističkim vodičem.” Osim prethodno navedenog Bajramović spominje i digitalizaciju arhivskog gradiva “Bitno je spomenuti i digitalizaciju arhivskog gradiva te svih poslovnih dokumentacija firma koje su direktno ili indirektno povezane s Istarskim ugljenokopima Raša kao firmom.”kazuje on. Ono što mi je bilo od velike važnosti za ovaj rad jesu doprinosi održivom turizmu pa tako moje sljedeće pitanje glasi: “Kako udruga doprinosi održivom turizmu kroz implementaciju rudarske baštine te kako se brine o kulturnim vrijednostima?”. A kao odgovor dobivam sljedeće: “Radimo na edukaciji turističkih vodiča s područja Istarske i Primorsko goranske županije koji su licencirani za to područje te u suradnji s turističkim zajednicama osmišljavamo pakete izleta za škole čiji je cilj valorizacija industrijske baštine Raše ali i Labina.” Valorizacija baštine je ključni aspekt održivog turizma. Valorizacija podrazumijeva prepoznavanje, očuvanje i promociju kulturne i prirodne baštine s ciljem njenog korištenja u turizmu. Ovaj proces pomaže očuvanju baštine za buduće generacije, dok istovremeno doprinosi ekonomskom razvoju i promociji turizma ²⁴. Krivošejev (2014.) u svojoj knjizi ističe kako valorizacija baštine zahtjeva integrirani pristup koji uključuje suradnju između lokalnih zajednica, turističke industrije i relevantnih institucija kako bi se postigla održiva upotreba i valorizacija baštine.

4.3. STRATEGIJE RAZVOJA TURIZMA OPĆINE RAŠA ZA RAZDOBLJE 2013. DO 2020.

U ovom poglavlju obradit ću strategije razvoja turizma u općini Raša u razdoblju od 2013. do 2020. na temelju dokumenata iz službenih novina općine Raša. Cilj je predstaviti plan razvoja turizma te kako se realizacija odvijala u navedenom periodu. Ovaj dokument nastao je u prosincu 2013. godine te se temelji na hipotezi da turizam može značajno doprinijeti razvoju općine te samim time unaprijediti standard i kvalitetu života lokalnog stanovništva. Navedena hipoteza zasnovana je na temelju teorijskih znanja i praktičnih iskustava te inkorporira načela održivog razvoja. U tom razdoblju na području općine

²⁴ Krivošejev Vladimir:Upravljanje baštinom i održivi turizam (2014.)

Raša turizam je bio u početnoj fazi razvoja stoga se turistički proizvod nastojao izgraditi i repositionirati na turističko tržište valorizirajući raspoložive resurse sukladno s trendovima na turističkom tržištu. Navodi se kako nedovoljna razvijenost turizma zahtjeva dva modela razvoja a to su ubrzani razvoj te restrukturiranje i repositioniranje. Dugoročni ciljevi razvoja turizma su gospodarski napredak te blagostanje lokalne zajednice uz maksimalnu zaštitu kulturnih, povijesnih i prirodnih resursa. Ovaj strateški dokument služi ostvarivanju stabilnih uvjeta za nove investicije te involviranje lokalnog stanovništva u nove poduzetničke aktivnosti koje su direktno ili indirektno vezane za turizam.

Bitna točka dokumenta je koncepcija održivog razvoja turizma. Navodi se kako se od lokalne zajednice očekuje primjena načela ove koncepcije u skladu s lokalnim mogućnostima²⁵. Održivi razvoj se može opisati kao oblik razvoja koji omogućava ispunjenje trenutnih potreba, ali bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje vlastite potrebe (prema definiciji ujedinjenih naroda 1987. godine)²⁶. To podrazumijeva racionalno korištenje resursa uz maksimalno očuvanje okoliša. Održivi razvoj nije nepokolebljiva ravnoteža, već se radi o dinamičnom procesu promjena. U tom procesu, iskorištavanje resursa, usmjeravanje investicija, tehnološki napredak i institucionalne promjene prilagođavaju se trenutačnim i budućim potrebama. Ovaj koncept razvoja promovira kontrolirani rast uz maksimalno očuvanje i racionalno korištenje resursa²⁷. Nadalje, dokument navodi vrste resursa na koje se Raša želi fokusirati a to su prirodni i antropogeni turistički resursi. A za ovaj rad relevantni su upravo antropogeni te će naglasak pri istraživanju i tumačenju ove strategije biti na njima. Općina Raša njeguje bogatu kulturno-povijesnu tradiciju, a na njezinu području možemo pronaći mnoge značajne primjere arheološke, memorijalne, sakralne i etnološke baštine. Ono što općinu Raša čini posebnom jest njeno jedinstveno industrijsko i arhitektonsko nasljeđe. Osim toga, ranije spomenuto, cjelovito urbanističko rješenje Raše. Model razvoja proizlazi iz prepoznavanja kako različite međusobno povezane komponente, uključujući resurse, upravljanje i ljudske potencijale te politiku i strategiju lokalne zajednice, zajedno oblikuju poslovnu izvrsnost turističke destinacije. Analize tržišta jasno pokazuju da suvremeni turisti postavljaju sve veće zahtjeve tijekom svojih posjeta destinacijama i traže sve više

²⁵ Iz strateškog dokumenta preuzetog sa: <https://www.rasa.hr/strateski-dokumenti/>

²⁶ Damjanović Ivana: Održivi turizam, na putu ka budućnosti (2021.)

²⁷ Damjanović Ivana: Održivi turizam, na putu ka budućnosti (2021.)

razinu kvalitete usluga²⁸. To je izraženo poznatom frazom "vrijednost za uloženi trud", što znači da su suvremeni turisti spremni nagraditi napore uložene u raznoliku ponudu i pružanje visokokvalitetnih usluga. Također, turizam je podložan stalnim promjenama u trendovima potražnje turista i razvoju novih motiva za putovanja. Turisti više ne zadovoljavaju jednoličnom turističkom ponudom ili isključivo kvalitetnim smještajem; oni traže iskustva, uz pretpostavku da će smještaj i usluge biti visoke kvalitete. Sukladno tome, danas Raša ima jedinstveni proizvod koji pruža nesvakidašnje iskustvo šetnje kroz rudnik pa tako možemo reći kako se realizacija odvija u pravom smjeru iako još ima mjesta za napredak.

Ono čime se vodi u strategiji turističkog razvoja Raše jest benchmarking pristup. Benchmarking pristup je sustavna metoda uspoređivanja i analize učinkovitosti ili poslovanja jedne organizacije, destinacije ili entiteta s onima drugih organizacija, destinacija ili entiteta koji su prepoznati kao lideri u svojoj industriji ili sektoru. Glavni cilj benchmarkinga jest prepoznati najbolje prakse, procese ili standarde koji se primjenjuju u uspješnim organizacijama te ih primijeniti kako biste postigli bolje rezultate, povećali konkurentne prednosti ili poboljšali kvalitetu pruženih usluga²⁹. Ovaj pristup u turizmu podrazumijeva usporedbu turističkih destinacija (u ovom slučaju Raše) s drugim sličnim destinacijama koje su postigle uspjeh u turističkom sektoru. Analiziraju se različiti aspekti, uključujući turističku ponudu, upravljanje, promociju, i druge faktore koji utječu na uspješnost destinacije. Kroz benchmarking, općina Raša može identificirati najbolje prakse drugih destinacija te ih primijeniti kako bi poboljšala svoju konkurentnost i privukla više turista. Benchmarking pristup pomaže organizacijama i destinacijama da uče od najboljih i kontinuirano poboljšavaju svoje performanse³⁰. Raša se ovdje referira na rudnik soli „Wieliczka“, smješten nedaleko grada Krakowa u Poljskoj, te industrijski kompleks „Zollverein“ u Njemačkoj³¹. Ovi ostvareni projekti su izabrani jer se smatraju izvrsnim primjerima uspješne transformacije rudničkih postrojenja u atrakcije koje privlače posjetitelje iz različitih dijelova svijeta. Po uzoru na ove projekte 2023. Raša stvara vlastiti model prenamjene rudnika koji ću detaljnije obraditi u posljednjem poglavlju ovog rada.

²⁸ Kadušić Alma, Sabahudin Smajić, Dževad Mešanović: Turistička geografija-fizičkogeografske i društvenogeografske osnove turizma (2018.)

²⁹ Štoković Igor: "Benchmarking" u turizmu (2004.) preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/14803>

³⁰ Štoković Igor: "Benchmarking" u turizmu (2004.) preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/14803>

³¹ Službene novine općine Raša, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Opatija: *Strategije razvoja turizma općine Raša (2013.)*

4.4. ULOGA EU PROJEKTU MINHER U PRIMJENAMA DOBRIH PRAKSI NA STVARANJU KULTURNIH I TURISTIČKIH SADRŽAJA RAŠE

U ovom poglavlju istražiti ćemo ulogu ranije spomenutog EU projekta MINHER u primjenama dobrih praksi na stvaranju kulturnih i turističkih sadržaja u Raši. MINHER, što je kratica za "Mining Heritage - European Mining Cultural Route" odnosno u hrvatskom jeziku "Rudarska baština – Europska rudarska kulturna ruta", je EU projekt koji ima za cilj očuvanje, valorizaciju i promociju industrijske baštine, posebno rudarske baštine, diljem Europe³². U okviru projekta, Raša je prepoznata kao značajno područje s bogatom rudarskom prošalošću, te su provedene brojne aktivnosti s ciljem revitalizacije kulturne baštine i razvoja turističkih sadržaja

Kao što je ranije navedeno rudarstvo je bilo temeljno gospodarsko i društveno djelatno područje u Raši. Međutim, nakon Drugog svjetskog rata, rudarstvo je polako propadalo, a gradić Raša ostao je s obilježjima industrijskog naslijeđa i značajnim kulturnim potencijalom.

EU projekt MINHER pokrenut je s ciljem obnove i revitalizacije industrijske baštine u Europi, posebno rudarske baštine. Projekt okuplja brojne partnere iz različitih europskih zemalja s ciljem promoviranja i zaštite kulturne baštine rudarstva. Raša je postala dio ovog projekta zbog svoje bogate rudarske prošlosti i potencijala za razvoj kulturnog i turističkog sektora.

Ovaj projekt je omogućio primjenu dobrih praksi u Raši kroz nekoliko ključnih inicijativa. Jedna od njih je obnova industrijskih objekata, kao što su rudarske zgrade, štale i infrastruktura. Ova restauracija je omogućila očuvanje povijesnih spomenika i stvaranje prostora za kulturne, edukativne i turističke svrhe. Također, projekt je podržao razvoj interpretacijskih centara koji pružaju posjetiteljima interaktivne izložbe i moderne tehnologije kako bi se upustili u putovanje kroz rudarsku i industrijsku prošlost Raše.

“Kroz projekt MINHER su provedeni i razni edukacijski programi koji su podigli svijest o industrijskoj baštini i njezinom značaju. Ovi programi su obuhvaćali radionice, seminare,

³² <http://www.minher.eu/>

predavanja i obuke namijenjene lokalnom stanovništvu, mladima i turističkim djelatnicima. Važan aspekt projekta MINHER je uspostava partnerstava i suradnje između lokalnih vlasti, turističkih agencija, institucija, nevladinih organizacija i zajednice.”-objašnjava Bajramović kao jeda od aktera u navedenom projektu. Također naglašava kako ova suradnja omogućuje razmjenu znanja, resursa i iskustava te jača sinergiju između dionika koji su uključeni u projekte vezane uz industrijsku baštinu. Sve ove inicijative zajedno su doprinijele očuvanju, valorizaciji i promociji rudarske i industrijske baštine Raše, te potaknule održivi turizam koji podržava lokalno gospodarstvo i razvoj zajednice.

4.5. PJEŠAČKO BIKIKLISTIČKE STAZE NA PODRUČJU RAŠE INSPIRIRANE RUDARSKOM BAŠTINOM

Održivi turizam temeljen na industrijskoj baštini također je promoviran kroz razvoj turističkih ruta, staza i putova koji povezuju industrijske lokalitete i omogućuju posjetiteljima da istraže različite aspekte rudarske prošlosti. Biciklistički i pješački turizam od velikog je značaja za razvoj turizma u Istri. Jedna od najnovijih inicijativa svakako je osnivanje odjela Istra Bike & Outdoor DMC, u sklopu Istarske agencije za razvoj turizma, za razvoj biciklističkog turizma, kao i drugih oblika aktivnog turizma.³³ Današnji oblik trkačkog i pješačkog turizma obuhvaća raznolike komponente, pri čemu su ključni faktori infrastruktura (staza i sadržaji), usluge, smještaj te dodatni atrakcije. Posebno važne su manifestacije koje ne samo da privlače mnogo sudionika, već također ciljano promoviraju ponudu Istre izvan njenih geografskih granica. Osim toga, ne smijemo zaboraviti na obuku pružatelja usluga, kao i na međunarodnu promociju trkačkog i pješačkog turizma Istre³⁴.

Na području Raše danas postoje pješačko biciklističke staze koje su inspirirane rudarskom baštinom. Takvim se stazama nastoji posjetiteljima pobliže prikazati krajolik te povezati mjesta koja su kroz povijest bila ključne točke eksploatacije ugljena s onima koje danas manifestiraju kulturu. Neke od tih biciklističkih staza su:

³³ <https://www.istria-bike.com/>

³⁴ http://www.istria-trails.com/hr/opce/o_nama

1. Staza Arsia: ova staza vodi do Raše gdje je moguće vidjeti već spomenutu arhitekturu koja se sastoji od pravilnih nizova kuća uklopljenih u pejzaž doline rijeke Raše. Ovdje se nalazi i crkva sv. Barbare, zaštitnice rudara, a u njoj i rudarska zbirka. Staza dalje vodi do malog ribarskog mjesta Trget koje je oživjelo krajem 19.st. kada je neposredno u njegovoj blizini izgrađena luka za utovar ugljena

2. Staza Labin-Raša: ova staza povezuje Rašu s gradom Labinom u kojem se smjestio narodni muzej Labin . Labinski muzej manifestira kronološki pregled događaja vezanih uz ovo područje s naglaskom na rudarstvo te Labinsku republiku. U njemu se također nalazi rekonstrukcija rudnika napravljena na način da posjetitelji dobiju realni prikaz rudnika i težinu rudarskog posla.

3. Staza Tragom rudara i kamenih skulptura: ova staza kreće iz Nedešćine, središnjeg naselja općine Sv. Nedelja. Krećete u pravcu naselja Štrmac, podignutog krajem 19. stoljeća uz nekadašnje rudarsko okno. Najznačajnija rudarska buna u Istri, poznata i kao '*Labinska republika*³⁵' ostavila je neizbrisive tragove na Labinštini. Borba rudara, usmjerena na traženje svojih radničkih prava, poboljšanje položaja te radnih i životnih uvjeta, dovela je do osnivanja Labinske republike koja je trajala od 2. ožujka do 8. travnja 1921. Središte mjesta Vinež, u kojem je započeo štrajk rudara, obići ćete također na ovoj biciklističkoj ruti³⁶. Nadalje, ova staza vodi prema "Parku Dubrova" , jedinstvenom parku skulptura u kojemu se održava Mediteranski kiparski simpozij. Preko Dubrove staza vodi do naselja Vinež na čijem se središnjem trgu, znanom i kao '*Krvova placa*' 1921. godine okupilo šestotinjak rudara u znak prosvjeda protiv fašista. Politički prosvjed pod geslom '*Kova je naša*' zauvijek će ostati simbolom borbe za radnička i ljudska prava.

Osim biciklističkih i pješačke su staze inspirirane rudarskom baštinom a neke od najznačajnijih su:

1. Staza Svete Barbare: ova staza spaja Labin i Rašu a njenim tokom prolazi se pored "Karlote", kamenoloma i okna rudnika koji nagovješćuje dolazak u rudarski grad

³⁵ Labinska republika (1921.) bila je kratkotrajna samoupravna republika nastala tijekom rudarskog štrajka, smatra se prvim antifašističkim pokretom na svijetu

³⁶ <https://www.istria-bike.com/>

2. Staza Gustavo Pulitzer : radi se o kružnoj pješačkoj stazi kroz Rašu koja ponovo objedinjuje pejzaž, arhitekturu te rudarsku ostavštinu budući da prolazi pored rudnika te stare pruge kojom se nekada prevozio ugljen. Staza je ime dobila po arhitektu koji je izgradio ovaj najmlađi istarski grad.

Ove staze daju nam mogućnost istraživanja rudarske baštine te pružaju mogućnost da doživimo povijest i kulturu vezanu uz ovu industriju. Posjetom muzejima, istraživanjem rudarskih naselja i hodanjem kroz nekadašnje rudarske puteve, može se bolje razumjeti važnost rudarstva u ovoj regiji.

4.7. PRENAMJENA RUDNIKA-PRVE TURISTIČKE TURE POD ZEMLJOM

Jedna od najnovijih turističkih atrakcija jest svakako prenamjena rudnika u Raši. Projekt koji je trajao godinu i pol dana zamišljen je na način da se ljudima omogući tura kroz 1.5 kilometara dug rudnik "Karlota". Obavljen je tehnički pregled te su stvoreni sigurnosni uvjeti kako bi posjetioци iz prve ruke osjetili kako je izgledao rad u rudnicima. U Hrvatskoj zasad nema sličnih primjera prenamijene rudnika zatvorenih prije više od četiri desetljeća. Rudnik je zamišljen kao atrakcija kroz cijelu godinu a u planu ga je nadograđivati s još različitih sadržaja a to je zadatak novoosnivanog općinskog poduzeća "Arsiana" koje je osnovano upravo u tu svrhu³⁷. Ture pod službenim nazivom "Kova experience"³⁸ oživljavaju prošlost Raše a osmišljene su na način da omogućuju posjetiteljima proživjeti jedan dan u životu raškog rudara: od oblačenja za posao te preuzimanje radne opreme, zatim šetnje kroz tunele pa sve do dolaska u rudarski stan Kovarske kuće "Arsia"³⁹. Obnovom se rudnik nije previše mijenjao, osim što sada ima rasvjetu i senzore. Budući da rudnik ima na stotine hodnika po zemljom dio njih je zatvoren kako bi se onemogućio odlazak u krivom smjeru. Osim rasvjete jedino što je doručeno na rudniku jest to što je sada osiguran. Najzanimljivija činjenica , a koja simbolično podsjeća na sam grad Rašu, jeste ta da je rudnik ostao baš onakav kakav je bio kada je napušten a to se odnosi na ostavljen radnički alat i aparaturu te vagone koji se

³⁷ : <https://www.rasa.hr/raski-rudnik-spreman-je-primiti-prve-avanturiste/>

³⁸ Riječ "kova" na lokalnom dijalektu označava rudnik , a naziv "Kova experience" u prijevodu označava doživljaj rudnika

³⁹ <https://arsiana.hr/povijest-rase/>

nalaze na svojim originalnim mjestima. Sve je to desetljećima netaknuto stajalo ispod zemlje⁴⁰. “Kova experience” predstavlja savršen primjer proizvoda industrijskog turizma osmišljenog prema benchmarking pristupu. Ovom prenamjenom rudnik predstavlja primjer valorizacije baštine te bitan korak prema boljem razvitku turizma općine Raša.

2. "Pilot tura"-slika prikazuje ulazak u revitalizirani rudnik na pokusnoj turi

⁴⁰ <https://www.helloistria.com/aktivni-odmor/rudnik-rasa-nakon-60-godina-ponovno-ozivio-podzemni-grad/>

5. ZAKLJUČAK

Proteklo stoljeće ostavilo nam je vrijedne arhitektonske spomenike koji se mogu svrstati u racionalizam, eklekticizam, ili specifični arhitektonski stil karakterističan za totalitarne režime. Ovi objekti odlikuju se dubokim simboličkim značenjem, a nastali su kao rezultat oblikovanja novih urbanih funkcija, često stvorenih iz propagandnih razloga kako bi ojačali moć tih režima. Iako su mnogi od njih izgrađeni kako bi zadovoljili praktične potrebe, postoje spomenici, zgrade pa čak i cijeli urbanistički kompleksi te novoplanirani gradovi koji su nastali s ciljem predstavljanja i slavljenja moći režima. Iako se danas distanciramo od ideologija koje su nastale iza tih građevina, one predstavljaju nasljeđe koje se ne može samo tako izbrisati. Umjesto toga trebamo ih promatrati kao temelje za interpretaciju povijesti te kao izraze kulturne baštine koju prenosimo iz prošlosti čak i kada se ne podudaraju s našim uvjerenjima. Grad Raša koji je nastao tijekom fašističke vlasti u Italiji predstavlja zanimljiv primjer takvih spomenika i arhitekture. Rudarski grad Raša, najmlađi istarski gradić koji je nastao iz potrebe smještaja radnika u rudarstvu uvelike je doprinijeo razvoju kulture i turizma na ovom području. Bogata rudarska ostavština svakako je temeljni pokretač u stvaranju sadržaja u turističkom sektoru. Osim jedinstvene povijesti i arhitekture koje su same po sebi kvalitetan materijal, bitno je spomenuti i revitalizaciju samog rudnika. Svojim biciklističkim i pješačkim rutama dobro je povezana sa svojom okolicom te posjetitelji mogu interaktivno doživjeti povijest i kulturu ovog područja. Osim toga odnedavno postoje i podzemne ture koje vode kroz nekadašnji rudnik te pružaju jedinstveno i nesvakidašnje iskustvo upoznavanja s poviješću grada. Možemo tako reći da Raša dobro iskorištava svoj potencijal, a za to su neosporivo zaslužne Turistička zajednica grada, udruga IUR te sama općina Raša koje aktivno rade na tome da se bogata povijest i ostavština manifestira kroz turizam. Zaključujemo, dakle, da je rudarski grad Raša, koji je nekada bio poznat po eksploataciji ugljena, danas iznimno

posvećen promicanju kulture i turizma. Kroz turizam, Raša je pronašla način da svoju prošlost oživi i podijeli s drugima. A s obzirom na strategiju razvoja možemo zaključiti kako napreduje u predviđenom smjeru.

6.LITERATURA:

1. Boros Layos, Martyn Zita, Pal Viktor (2013.): *Industrial tourism-trends and opportunities*, Szeged
2. Damnjanović Ivana (2021.): *Održivi turizam: Na putu ka budućnosti*, Valjevo
3. Fonović, Marino (2000.): *Zadnja smjena-svjedočanstvo o posljednjem hrvatskom rudniku*, Istarski ugljenokopi Tupljak, Rijeka
4. Krecic, Francesco (2012.): *Arsia, la bianca città del carbone*, Forum Edizioni, Udine
5. Krivošejev Vladimir (2014.): *Upravljanje baštinom i održivi turizam*, Beograd
6. Kadušić Alma, Sabahudin Smajić, Dževad Mešanović (2018.): *Turistička geografija-fizičkogeografske i društvenogeografske osnove turizma*, Tuzla
7. Matošević Andrea (2012.): *"Pod zemljom: antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću"*, Zagreb (preuzeto sa: [Hrčak portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa - Hrčak \(srce.hr\)](#))
8. Milevoj, Marijan (1991.): *Do socijalizma i natrag*, Labinska komuna, Labin
9. Milevoj, Marijan (2007.): *Raša moje mladosti*, Mathias Flacius, Labin
10. Radović Mahečić, Darja (2000.): *Raša-grad spomenik moderne arhitekture-Gustava Pulitzera Finalija*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

11. Racovaz Rinaldo (2022.) : *Carlotta – la miniera di Arsia / Karlota – raški rudnik*, Raša
12. Racovaz Rinaldo (2017.) : *Arsia, un'opera d'arte d'edilizia moderna/ Raša, remek-djelo graditeljstva moderne*, Raša
13. Službene novine općine Raša, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Opatija (2013.): *Strategije razvoja turizma općine Raša*
14. Štoković Igor (2004.) : “Benchmarking” u turizmu preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/14803>
15. Vorano, Tullio (1997): *Istarski ugljenokopi-četiri stoljeća rudarenja u Istri*, Istarski ugljenokopi Tupljak, Labin
16. Uzelac, Ilija (1950): *Raša: rudnici našeg crnog zlata*, Društvo novinara NR Hrvatske, Zagreb
17. Valušek, Berislav (2000): *Raša-Arsia*, Habitat, Rovinj
18. XXX (2009): *Raša, 28. veljače 1940.*, Arsia Art, Raša

6.1.INTERNETSKI IZVORI

1. <https://arsiana.hr/povijest-rase/>
2. <https://www.matica.hr/vijenac/226/grad-za-547-dana-13592/>
3. <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/P-6363>
4. <http://lae.hr/Projects/Constitution>
5. <https://www.vecernji.hr/vijesti/u-labinu-bivsi-rudnik-postaje-podzemni-grad-vrijedan-165-milijuna-kn-914969>

6. <https://www.novilist.hr/ostalo/kultura/podzemni-grad-ili-projekt-kova-bitka-za-labinski-rudnik-krenula-u-potpuno-drugom-smjeru/>
7. <https://www.rasa.hr/strateski-dokumenti/>
8. <http://www.minher.eu/>
9. <https://www.istria-bike.com/>
10. http://www.istria-trails.com/hr/opce/o_nama
11. <https://www.rasa.hr/raski-rudnik-spreman-je-primiti-prve-avanturiste/>
12. <https://www.helloistria.com/aktivni-odmor/rudnik-rasa-nakon-60-godina-ponovno-ozivio-podzemni-grad/>

6.2. POPIS PRILOGA

1. RAŠA-Panoramski prikaz grada Raše
2. PILOT TURA-Prikaz pokusne ture ulaska u revitalizirani rudnik

